

ститутів. Більше того, держава не повинна усуватися з цього процесу в силу існування ряду форм соціально-економічного і технологічного розвитку, які входять в супереччя з оптимістичним баченням суспільного розвитку.

Таким чином, інституціональні перетворення в трансформуваних економіках є об'єктивною необхідністю. Як показує еволюційна теорія, спонтанна селекція інститутів далеко не завжди відбирає кращі, оптимальні варіанти. Навпаки, вона може зміцнити такі інститути, які суперечать інтересам суспільства.

Іменно інституціональний підхід дозволяє повніше враховувати всі складові системних перетворень, їх вплив на психологію, мораль, без чого неможливо досягти сбалансованості здійснюваних трансформацій.

Важкою задачею подальшого дослідження є аналіз економічної складової і форм її інституціональних перетворень, оскільки саме вони представляють найбільш актуаль-

ність в частині рельєфного зображення розвитку державної власності і визначення потенціалу її впливу на економічний ріст країни.

Література

1. Стігліц Дж. Глобалізація: тривожні тенденції: Пер. з англ. – М.: Мысль, 2003. – 300 с.
2. Веблен Т. Теорія празного класу: Пер. з англ. – М.: Прогрес, 1984. – 367 с.
3. Норт Д. Інститути і економічний ріст: історичне введення. – THESIS, Весна, Т. 1, вип. 2, 1993. – С. 69-91.
4. Норт Д. Інституціональні зміни: рамки аналізу // Проблеми економіки. – 1997. – № 3. – С. 6-17.
5. Державство в змінюючому світі. Всесвітній банк (звіт про світовий розвиток 1997 р.): Пер. з англ. – М.: Прайм – ТАСС, 1998. – 385 с.

Стаття надійшла в редакцію 04.01.2005

**С.І. АРХІЄРЕЄВ, д.е.н., професор,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна**

ДЕРЖАВНІ ВИТРАТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Захист прав власності є однією з найважливіших функцій держави у ринковій економіці. Між тим, цьому важливому питанню досі не приділялося належної уваги ні в діяльності держави, ні в наукових дослідженнях фахівців. Але серйозні дослідження є, і тому є база для їх поширення. Правда, вони більш спрямовані на дослідження принципово нових феноменів, які з'явилися тільки у трансформаційній економіці. Так, не можна заперечити надмірне розповсюдження практики недружніх захоптів в Україні, Росії, інших трансформаційних економіках у порівня-

ні з розвинутими ринковими економіками, але витрати захисту прав власності спостерігаються у будь-якій економіці.

Першим дослідником цієї проблеми на теренах пострадянського простору можна назвати Р.Капелюшнікова з його роботою "Економічна теорія прав власності" [1]. Вказані новітні тенденції досліджувались, наприклад, у роботах [2-4]. В межах неінституціоналізму з теорією прав власності найбільшим чином пов'язана теорія трансакційних витрат. Спроби оцінки

© С.І. Архієреєв, 2005

величини цих витрат останнім часом починають з'являтися, чого не можна сказати про витрати захисту прав власності.

Взаємозв'язок витрат захисту прав власності з трансакційними витратами носить складний характер. І ті, і інші відносяться до витрат експлуатації економічної системи, але цієї обставини зовсім недостатньо, щоб віднести усі витрати захисту прав власності до трансакційних витрат. Кажучи точно, до трансакційних відносяться не всі витрати захисту прав власності, а тільки та їх частина, яка необхідна для безперешкодного здійснення трансакцій. Ця обставина істотно впливає на оцінку розміру трансакційного сектору, відразу виключаючи витрати на оборону зі складу трансакційних витрат. Навпаки, витрати на оборону та захист державного кордону безперечно відносяться до витрат захисту прав власності, а саме до захисту від зовнішніх загроз, так би мовити, зовнішнього захисту. Внутрішня частина цих витрат має більш складну структуру. До витрат захисту прав власності від внутрішніх загроз відносяться абсолютно всі витрати, що пов'язані з реалізацією цієї функції держави, включаючи витрати обміну прав власності, тобто такі, що входять до трансакційних витрат.

Таким чином, витрати захисту прав власності складаються з зовнішніх та внутрішніх. Зовнішні, природно, можуть бути тільки державними, у той час, як внутрішні складаються з державних та приватних. Друга констатація, яку можна зробити, аналізуючи витрати захисту прав власності у найбільш повному значенні цього терміну, стосується їх складної структури. Вони складаються з двох великих частин: приватних та державних витрат.

Метою даної статті є оцінка величини саме державних витрат захисту прав власності, яка може бути одержана шляхом підрахунку суми зовнішніх та внутрішніх витрат держави на вирішення цього завдання.

Задача підрахунку зовнішніх витрат є достатньо простою, тому що відповідні загрози є лише потенційними і можуть бу-

ти умовно цілком віднесеними до витрат захисту прав власності. Задача визначення величини внутрішніх витрат захисту прав власності є більш складною, тому що витрати на правоохоронну діяльність реально спрямовані не лише на захист прав власності, але й на захист інших прав громадян.

Для практичних цілей визначення їх величини можна застосувати два підходи. Згідно з першим підходом до них доцільно включати ті види діяльності з підтримки правопорядку, більша частина затрат на які пов'язана з захистом прав власності. (Такий принцип використовувався, наприклад, для віднесення окремих галузей до групи А або групи Б промисловості, незважаючи на те, що вони в дійсності включали елементи як першого, так і другого підрозділів.) Згідно з другим підходом можна провести умовний розрахунок долі витрат на правоохоронну діяльність, безпосередньо пов'язаної з захистом прав власності, у їх загальній величині пропорційно до розподілу відповідних функцій у діяльності правоохоронних органів. Зокрема, ми пропонуємо для цього використати дані про розподіл окремих видів зареєстрованих злочинів.

На основі офіційних статистичних даних можуть бути згруповані злочини, пов'язані з проведенням трансакцій і з безпосереднім (позатрансакційним) порушенням прав власності в Україні. Припустимо, що витрати на охорону суспільного правопорядку розподіляються пропорційно частці злочинів, що відноситься до цих двох груп. Усі витрати, що несе держава для боротьби із злочинами, пов'язаними з безпосереднім порушенням прав власності або проведенням трансакцій, відносяться до витрат внутрішнього захисту прав власності, тому в умовах ринкової трансформації згідно з першим запропонованим вище підходом витрати на охорону суспільного правопорядку повинні бути віднесені до цього виду витрат за переважною (такою, що перевищує 50 відсотків) спрямованістю затрат. У цьому українська трансформаційна економіка далеко відійшла від командно-адміністративної сис-

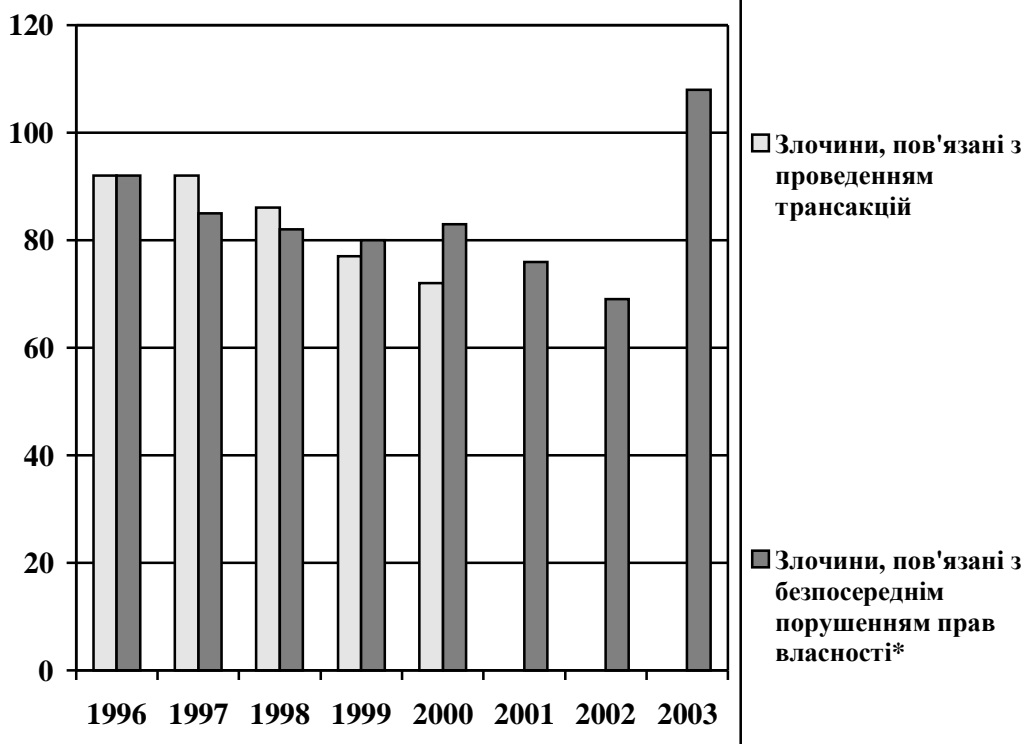
теми, в якій усі пов'язані з безпосереднім порушенням прав власності або проведенням трансакцій злочини склали менше 50 % їх загальної кількості.

Згідно з другим підходом до внутрішніх витрат захисту прав власності в умовах ринкової трансформації мають бути зараховані приблизно дві третини загальних витрат на правоохоронну діяльність (пропорційно загальній частці відповідних злочинів, яка, наприклад, у 2000 р. склала 65,2 %, дані за більш пізній період відсутні). В умовах командно-адміністративної системи до таких витрат мало бути зараховано тільки дві п'ятих загальних витрат на правоохоронну діяльність (загальна частка відповідних злочинів у 1985 році склала лише 41,8 %).

У той же час, злочини, пов'язані безпосередньо з проведенням трансакцій, в останні роки складають всього біля 5 % (у 2000 р. – 4,33 %), і, таким чином, відсутні достатні підстави для включення правоохоронної системи до складу трансакційного сектора. Крім того, після випереджа-

ючого росту в момент переходу до нової економічної системи, у другій половині 90-х рр. кількість злочинів, пов'язаних з проведенням трансакцій, скорочувалася швидше (за виключенням хабарництва) кількості інших порушень прав власності (див. рис.1), так що очікувати тут будь-яких істотних змін не доводиться.

Серед усіх витрат захисту прав власності наявні статистичні дані про кількість засуджених дають можливість окремо прослідити, як розподіляються витрати на утримання судової влади. Для цієї мети слушними є обидва запропоновані підходи. Згідно з першим підходом витрати на утримання судової влади відносяться до внутрішніх витрат захисту прав власності за переважною спрямованістю затрат в умовах ринкової трансформації, на відміну від командно-адміністративної системи, в якій частка засуджених за злочини, пов'язані з безпосереднім порушенням прав власності або проведенням трансакцій, складала менше 50 %.

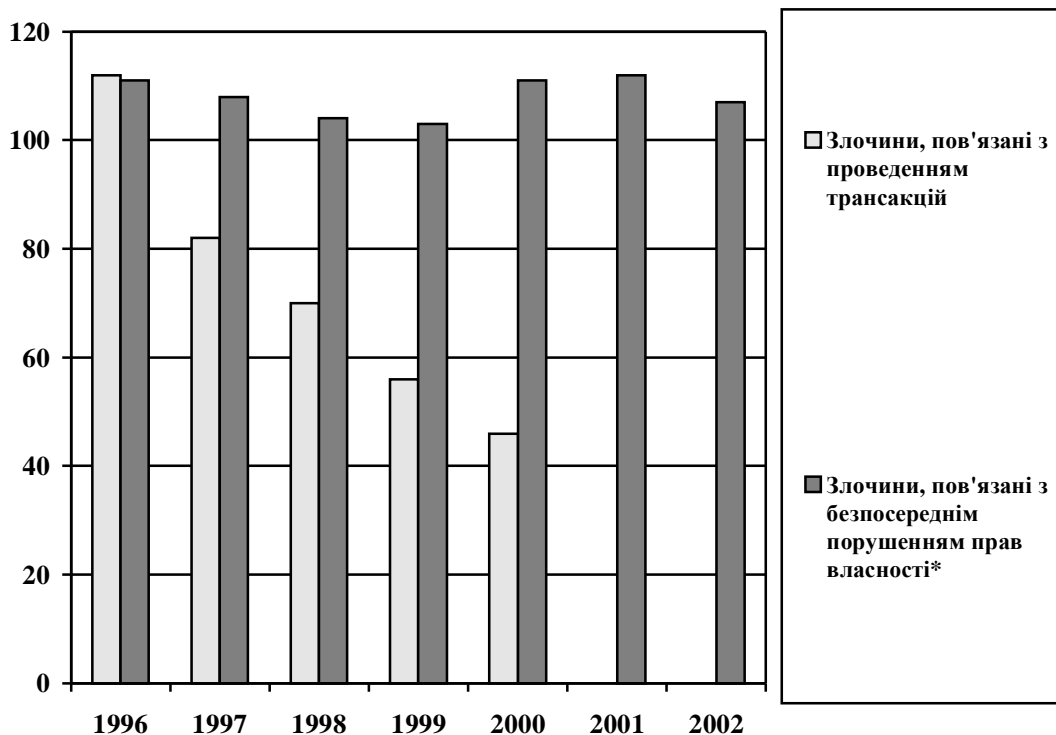
* У 2001-2003 рр. без врахування розкрадання державного або колективного майна та крадіжок приватного майна. Дані по злочинах, пов'язаних з проведенням трансакцій за цей період відсутні.

Рис. 1. Динаміка злочинів, пов'язаних з порушенням прав власності в Україні, % (1995 - 100%)

Згідно з другим підходом до внутрішніх витрат захисту прав власності в умовах ринкової трансформації мають бути зараховані приблизно три п'ятих загальних витрат на судову систему (пропорційно загальній частці засуджених, яка, наприклад, у 2000 р. склала 60 %). В умовах командно-адміністративної системи до таких витрат мало бути зараховано тільки дві п'ятих загальних витрат на судову систему (загальна частка засуджених за відповідні злочини у 1985-1990 рр. складала

лише 35-45 %).

Більша частина була засуджена за злочини, що безпосередньо порушують права власності. Частка засуджених за злочини, пов'язані з проведенням трансакцій, у 1999 р. складала 3,32 %, а у 2000 р. – лише 2,73 % від їх загальної кількості (дані за більш пізній період відсутні), знизившись у другій половині 90-х рр. більш ніж у два рази. Значно скоротилась також їх кількість (див. рис. 2).

* У 2001-2002 рр. без врахування розкрадання державного або колективного майна. Дані по злочинах, пов'язаних з проведенням трансакцій, за цей період відсутні.

Рис. 2. Динаміка числа засуджених по вироках судів за злочини, пов'язані з порушенням прав власності в Україні, % (1995 - 100%)

Наведемо приклад розрахунку витрат на захист прав власності для Державної судової адміністрації України. Слід мати на увазі, що частина призначених на господарські суди коштів повністю спрямована на захист прав власності. У 2003 р. на цю мету були заплановані такі видатки (тис.грн.):

– Здійснення правосуддя місцевими господарськими судами – 58078,0.

– Здійснення правосуддя апеляційними господарськими судами – 31038,4.

– Прикладні розробки у сфері розвитку господарського судочинства – 97,3.

– Підвищення кваліфікації суддів та спеціалістів господарських судів – 90,1.

Всього – 89303,8.

Якщо згідно з другим підходом 60 % залишку витрат на Державну судову адміністрацію України

(311678,9 = 400982,7 – 89303,8 тис.грн.)

теж віднести на захист прав власності, то отримуємо 187007,34 тис.грн. Тоді загальні витрати судової адміністрації на захист прав власності складуть суму

$89303,8 + 187007,34 = 276311,14$ тис.грн.

Або з урахуванням витрат на здійснення правосуддя Вищим господарським судом України:

$13383,7 + 276311,14 = 289694,84$ тис.грн.

У 2003 р. номінальний валовий внутрішній продукт склав 264165 млн.грн. Тобто на здійснення правосуддя із захисту прав власності було витрачено близько 0,1 % ВВП. Аналогічно можуть бути проведені розрахунки для інших видів діяльності державних органів із захисту прав власності. Вони складають, навіть з урахуванням усіх накладних соціальних витрат, близько 0,8 % ВВП. Відповідно сума витрат на внутрішній захист прав власності складає близько 0,9 % ВВП і може бути збільшена. Для порівняння: сума витрат на зовнішній захист прав власності складала у відповідному році 1,8 % ВВП.

На підставі проведеного аналізу можна зробити деякі висновки. Якщо чисельність пов'язаних з трансакціями злочинів останнім часом помітно скорочувалась, то про безпосередні порушення прав власності так сказати не можна. Тому акцент у боротьбі з порушенням прав власності має бути перенесеним саме на них. Для цього в державі існує серйозний резерв: в Україні рівень витрат на внутрішній захист прав власності вдвічі менше за рівень витрат на зовнішній захист прав власності, що ніяк не відповідає реальному співвідношенню відповідних загроз, у всякому разі, у короткостроковій перспективі.

Захист прав власності є соціально значущим та таким, що буде мати великий суспільний резонанс. Тому доцільно включити окремий, присвячений захисту прав власності розділ у Програму діяльності

майбутнього уряду. У ньому має сенс передбачити додаткове фінансування правоохоронної системи з урахуванням того, що переважна частина коштів фактично йде на забезпечення діяльності із захисту прав власності. Для більш чіткого визначення цієї частини необхідно відновити публікацію офіційних даних про кількість окремих видів скоєних злочинів, як це було до 2001р., а краще – суттєво удосконалити методику, що при цьому застосовується.

Розширення дій із захисту прав власності необхідне ще й тому, що дає реальну вигоду кожному власнику та демонструє йому, що він не даремно сплачує податки, які в дійсності сприяють реалізації його особистих інтересів. Настав час переходу від всебічного зневажання прав власності, яке було притаманне початку ринкової трансформації, до затвердження “священних прав приватної власності”. Але це потребує суттєвих витрат з боку держави, на яких не треба економити. Зростання таких витрат буде свідчити не про економічну неефективність витрат, а про соціально-правову спрямованість і відповідну ефективність ринкової системи та про реальну заботу держави не про свої інтереси, а про своїх громадян. Що стосується перспектив подальшого дослідження проблеми, то вони у першу чергу пов'язані з отриманням оцінки приватних витрат захисту прав власності, що зробить можливим розрахунок загальної величини витрат захисту прав власності в Україні.

Література

1. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем). Отв. ред. д.э.н., проф. В. Н. Кузнецов. – М.: Институт мировой экономики и международных отношений, 1990.
2. Радыгин А.Д., Энтов Р.М. Корпоративное управление и защита прав собственности. – М.: Институт экономики переходного периода, 2001. – 289 с.
3. Олейник А. Роль государства в установлении прав собственности (К во-

просу о теореме Коуза) // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 7. – С. 52-61.

4. Рудык Э., Керемецкий Я., Букреев В. Сохранение и защита прав собственности работников в акционерных общест-

вах: главные проблемы и пути их решения // *Российский экономический журнал*. – 2001. – № 3. – С. 24-32.

Статья поступила в редакцию 10.01.2005

М.В. ДУБОВИК, к.э.н., доцент,

Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова г. Москва

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Экономическое развитие может происходить в различных институциональных контекстах. Однако определенно можно сказать, что одни законодательные и социальные условия, так же, как природные условия более благоприятны для экономического развития, нежели другие. Институциональные условия экономической деятельности в Европе, где возникла первая индустриальная цивилизация, давали большой простор для индивидуальной инициативы и предпринимательства, предоставляли свободу профессионального выбора, а также географической и социальной мобильности, основывались на частной собственности и верховенстве закона, отражали роль рациональности и науки в достижении материальных целей. Ни один из этих аспектов не был порождением самого XIX в., однако, их сочетание и общественное признание сделали их важными предпосылками экономического развития.

С течением времени ситуация изменяется, и те условия, которые ранее представлялись оптимальными для скорейшего развития, начинают замедлять процесс развития.

Геополитическая ситуация способствовала тому, что в середине 17 в. Голландия стала центром мировой торговли, чем удачно воспользовались голландские банкиры, снизив процентные ставки по ссудам и тем самым увеличив приток финансового капитала в страну. Привлеченные средства направлялись, как правило,

только в одну сферу хозяйственной деятельности — кораблестроение, имеющее достаточно большой срок оборачиваемости (следовательно, и возврата) средств. Это привело к увеличению налогов, пошлин, сборов и т. п., что, во-первых, явилось причиной увеличения цен, а, во-вторых, — ухудшением рыночной конъюнктуры.

К концу 17 в. Голландия, утратила мировое лидерство, как в торговле, так и в банковской сфере, тем не менее, стала самой крупной морской державой в мире (75% европейского флота «ходило» под голландским флагом).

Первоначальное накопления капитала в Англии было связано с ростом спроса на шерсть, что способствовало разведению овец и развитию сукноделия: в этой сфере хозяйственной деятельности к концу 16 в. трудилось около половины населения страны (в большей части сельского). Крупной статьёй доходов Англии была также работоторговля, монопольное право на которую Англия добилась в начале 18 в. Ещё одним источником первоначального капитала было привлечение средств собственного населения, что имело аналогичные Голландии последствия: рост цен, увеличение таможенных пошлин, которое в Англии к тому же было сопряжено с явным протекционизмом. Одержав ряд побед над Испанией, Голландией и Францией, Англия стала супердержавой, крупнейшей в мире колониальной империей, что обес-

© М. В. Дубовик, 2005